

Associació
del Museu de la Ciència i de la Tècnica
i d'Arqueologia Industrial
de Catalunya

Port Tarragona

Patrimoni portuari

i de les indústries vinculades
als ports

XI Jornades
d'Arqueologia
Industrial
de Catalunya

El port marítimofluvial de Dertosa

Margarida Genera i Monells
Dra. Filosofia i Lletres, UNED-Barcelona
Departament de Cultura de la Generalitat de Catalunya (1981-2014)
Investigadora adscrita a l'ICAC

Presentació

Si bé, la investigació de les antigues instal·lacions portuàries pot aportar dades de gran interès sobre la vida d'una determinada població, encara resulta molt més revelador l'estudi d'una ciutat, de la qual el tret principal que la identifica -almenys en època romana i medieval- fou justament, l'existència del doble port marítimofluvial. Generalment, quan parlem d'un port, visualitzem un complex d'estructures ben diferents a les que avui trobem en un antic nucli urbà, del qual gairebé sempre -tan sols- se'n conserven algunes restes fragmentàries, sovint de difícil interpretació, a conseqüència sobretot, de les contínues superposicions constructives que ha comportat el pas del temps. Per tots aquests motius, en el marc d'aquestes Jornades, ens proposem mostrar una imatge -encara que sigui a mode d'esbós- d'un dels espais portuaris de la Península Ibèrica més rellevants a l'antiguitat, que tot i els avenços de les intervencions arqueològiques realitzades en els darrers anys, avui es manté gairebé ignot.

El port dual de Dertosa

Gràcies a la seva posició geoestratègica en l'antiga desembocadura de l'Ebre, Dertosa es va convertir en un important centre comercial, polític i militar que generà un gran dinamisme i prosperitat a través del seu port dual a les Goles de l'Ebre, en una de les principals vies terrestres: la Via Augusta, tot establint connexions amb les principals ciutats de la Mediterrània.

Per tal d'assolir els nostres objectius exposem un model interpretatiu basat en les aportacions de les principals fonts relacionades amb la temàtica, tals com són la geologia, els textos clàssics, l'epigrafia, la numismàtica, així com un document, fins fa poc inèdit, localitzat en l'Arxiu de la Catedral de Tortosa, amb dibuixos d'un dels pioners en la recuperació del patrimoni tortosí, que ens ajuden a "llegir" amb més claredat les diferents troballes arqueològiques.

Si tenim en compte que el delta de l'Ebre és una formació relativament recent, podrem observar que, aleshores, l'enclavament de Tortosa era molt diferent a l'actual, ja que es trobava en un punt crucial de l'àrea estuària, on confluien les aigües del riu amb les de la mar. Les referències de Plini el Vell, en indicar que l'Ebre era navegable fins a Vareia, l'actual Logroño i que el comerç hi era important, han estat comprovades arqueològicament, ja que els ports de les ciutats romanes situades en aquest tram fluvial, inclosa la de Caesar Augusta, avui Zaragoza, són cada cop més ben documentats. El de Tortosa, en canvi, roman sense identificar amb

exactitud, tot i que podem suposar que fou molt actiu. (Fig.1) Així mateix, l'existència d'un port obert a la mar, amb relacions comercials a llarga distància, també queda ben palesa en altres fonts. En referència a la revolta de Galba, Suetoni explica entre altres bons auguris, l'arribada a Dertosa d'una nau d'Alexandria, carregada d'armes, sense pilot, mariners, ni passatgers. Aquest episodi ens il·lustra molt bé les connexions de tota mena que podia haver entre els ports de la Mediterrània, àdhuc els de la costa catalana i els del Pròxim Orient. En l'epigrafia en trobem bons exemples: els dos personatges, en record als quals s'erigí l'estela funerària de Vinebre, sobre la qual donem un apunt en l'altra comunicació presentada en aquestes mateixes jornades, molt probablement degueren partir vers terres sirianes a través del port tortosí (Genera & al. 1991: 135-145). Igualment, en una de les làpides més emblemàtiques d'aquesta ciutat, el relleu d'una nau encapçala la inscripció que recorda un mariner (*cubicularius*) Aulus Cecili qui morí lluny de la seva terra. Pòrcia Eufrosine -la seva esposa- dedicà una inscripció al seu marit. En aquest cas es tracta també d'una nau onerària, amb les veles esteses, tal com trobem en la numismàtica. (Fig.2)

Així mateix, la dualitat mar-riu, roman cristallitzada en les monedes de Dertosa, on les embarcacions constitueixen el motiu més freqüent i, si no, ho són altres símbols relacionats amb la mar. Les primeres encunyacions d'aquesta seca pertanyen a les darreries de l'imperi d'August. En els asos i els semis, apareix a l'anvers de les peces una nau onerària romana que porta vela, mentre que al revers en trobem una altra de calat molt menor amb una figura humana al timó, amb les llegendes de MVN HIBERA IULIA i ILERCAVONIA, respectivament (Mayer 2014: 155-170). Durant l'època de l'emperador Tiberi, en una nova emissió apareix la proa d'un bastiment i el cap llorejat de l'emperador, amb les llegendes TI CAESAR DIVI AVG F AVGVSTVS a l'anvers, i M.H.I. ILERCAVONIA-DERT al revers. En el semis el nom de la ciutat figura a l'anvers: DERT.M.H., i al revers ILERCAVONIA, amb la representació de la barca i la d'un dofí, una a cada cara, reforçant el caràcter marítim de la ciutat.

Seguint les traces d'un dibuix

Per la seva implicació directa amb el tema objecte d'estudi, ens referim al projecte de consolidació i restauració del palau del Bisbe redactat per l'arquitecte Joan Abril i Guanyabens, l'any 1895, publicat darrerament. (Genera & Alanyà, 2018: 372-390). Aquesta documentació es conserva en l'Arxiu Històric Diocesà, Secció Palau Episcopal de Tortosa i correspon al *Duplicado del Proyecto de Consolidación y Restauración del Palacio Episcopal*. El lligall comprèn cinc documents manuscrits, redactats en castellà, que Abril anomena *Pliegos*: 1. Memoria; 2. Planos; 3. Perfiles; 4. Detalles. 5. Presupuesto. Tots ells van escrits i signats pel propi arquitecte en paper de marca. Les mides generals dels fulls destinats als textos són 31,1 x 21,5 cm, mentre que les dels plànols sobre paper de tela -sempre plegats- són variables.

El Palau del Bisbe, residència oficial del Bisbe i seu de la Cúria Diocesana, és, com la catedral de Santa Maria -situada molt a prop- un dels conjunts medievals més emblemàtics de la ciutat de Tortosa. Aquest edifici, considerat una construcció singular del gòtic civil català dels

segles XIV-XV, s'alça damunt dels vestigis de l'antic port fluvial de Dertosa i d'alguns elements arquitectònics del segle XIII que s'han conservat formant part dels fonaments de la façana fluvial, avui ocults sota el nivell del carrer. Per aquesta raó, la redacció del projecte va permetre localitzar-ne algunes estructures, que foren descrites i dibuixades amb el rigor i minuciositat que caracteritzen els treballs de Joan Abril. (Fig.3)

En referència a aquest conjunt, l'historiador Emili Morera diu: "... edifici eclesiàstic, lo palau ahont s'hostatja lo prelat de la diòcesi tortosina, junt al riu, puix les aygües llepan lo mur occidental, essent la fàbrica de grans carreus, sobretot en la part baixa, com d'obra romana, seguint després altres línies de pedra treballada dels segles XIX-XV, i acaba amb noves obres del XVIII". (Morera, 1919: 697; Genera & Alanyà 2018: 372-390). L'edifici de carreus isòdoms, s'organitza entorn d'un pati central de planta quadrangular amb estances, que ocupa un espai delimitat a l'Est, en la façana principal, pel carrer de la Cruera, on s'entrecruaven els dos eixos de la ciutat romana -*Cardo Maximus* i *Cardo Decumanus*-, cruïlla urbana d'on pren nom el carrer actual; l'avinguda de Felip Pedrell, vora el riu, a l'oest, el carrer Dr. Ferran, abans de la Presó, al sud, i la paret mitjana de la casa núm. 9 del carrer de la Cruera al nord. (Genera, 2003:169-182, Genera & Alanyà, 2018: 372-390). També, en la planta dibuixada per Abril (Abril, 1909) apareix indicat el pont, referent al qual ignorem si en algun moment fou o no, una construcció de pedra. L'investigador F. Esteve Gàlvez n'havia vist l'any 1942, els pilars en la banda de l'actual barri de Ferreries, a la riba dreta del riu. (F. Esteve Gàlvez, 2003: 23).

La façana principal té 42 m de longitud, 44 la fluvial, així com 18 la que dona al carrer Dr. Ferran, malgrat el mur lateral de migdia amb 26 m, continuï per darrera dels edificis veïns, en l'angle Cruera-Dr. Ferran, en època medieval i moderna, fins que, posteriorment a la guerra civil de 1936-1939, es construí l'avinguda de Felip Pedrell entre el riu Ebre i els murs del Palau, ocupant una part de la façana fluvial. D'aquesta manera l'edifici tenia accés directe a l'Ebre mitjançant una escala de pedra que permetia al bisbe i als seus curials i domèstics embarcar-se, com moltes cases situades a la mateixa façana del riu -en forma de petits molls- per a les embarcacions fluvials. Aquest emplaçament coincideix amb una de les majors concentracions de troballes d'època romana, especialment inscripcions, que ja ens confirmaven la seva proximitat amb l'àrea foral. L'any 1989 es va trobar un nou fragment de làpida encastada en la façana de l'edifici annex al palau (Arbeloa & Muñoz, 1998: 19; Arbeloa & Muñoz, 1999: 37) que amplia el gran conjunt epigràfic tortosí, ja conegut, des dels anys setanta (Pons 1976); Mayer, 2014: 155; Mayer & Rodà 1985: 701-737; Mayer & Rodà 1986: 167-172) i que s'ha continuat ampliant en el decurs dels anys següents arran de les intervencions fetes en el nucli antic.

Dertosa: cruïlla de comunicacions de gran abast

Així, doncs, els trets diferencials de Dertosa romana són l'existència d'un port marítim-fluvial en una de les principals vies terrestres: la Via Augusta i la presència d'afloraments de jaspi (brocatello), que foren explotats i comercialitzats a partir dels començaments del segle I dC. La investigació d'aquestes dues evidències ens permet documentar la vitalitat i contactes

d'aquesta ciutat, no solament amb els principals ports de la Mediterrània, sinó també amb les terres de l'interior peninsular a través del riu. A Dertosa, arribaven tant les naus fluvials de fons pla que transportaven productes de la conca de l'Ebre, com les marítimes, fet que va comportar la creació d'infraestructures que permetessin el canvi d'embarcació, així com totes les activitats relacionades. El trasllat de la càrrega era inevitable ja que les embarcacions del Mediterrani no podien navegar més al nord de Tortosa (a l'alçada de Bitem, prop de la villa de Barrugat) i les fluvials no servien en la mar. El transbordament requeria tan personal adient com les infraestructures idònies per a fer-ho (descarregadors, magatzems, etc.), que romanien a Tortosa i voltants. Durant segles, la preeminència d'aquesta ciutat va recaure -en bona part- al control del punt de discontinuïtat, a més de la gestió del pas del riu a través del pont.

La via Augusta travessava la ciutat en les proximitats del recinte foral, junt al riu, creuant l'Ebre. Segons alguns autors, com R. Miravall, aquesta via s'introduiria en el nucli urbà pels actuals carrers de Sant Blai i Coll de Sant Joan o el Portal de la Rosa, fins el carrer de la Ciutat, coincidint amb un dels accessos al port. Un altre recorregut hauria estat a través del carrer Montcada, entrant pel carrer de la Rosa (entre el de les Taules Velles i el d'Oliver, fins al carrer Dr. Ferran pel qual s'accedia al primitiu Pont de Barques medieval (que apareix en diversos gravats d'època medieval), coincidint amb la façana sud del Palau del Bisbe.

El model que presentem, segons el qual els espais portuaris s'ubicarien a les proximitats de l'àrea foral, queda corroborat també per la toponímia documentada als voltants del palau del Bisbe, on trobem que els noms dels carrers sovint ens relacionen amb el mercat i les activitats artesanals i d'oficis: la Soc o l'Assoc derivats del terme alsûg o mercat a l'antiga esplanada de Remolins, la antiga plaça de les cols...

Consideracions finals

Un cop valorades les fonts relacionades amb el tema, concloem recreant una imatge del port de l'antiga Dertosa.

1. Els factors geomorfològics de fa més de dos mil·lennis van determinar l'existència d'un port natural en la façana mediterrània. Els seus valor estratègics varen ser aprofitats en el decurs dels segles amb objectius comercials, militars entre d'altres.

2. El port de Dertosa, hauria constatat dels següents elements:

-Diversos espais amb funcions especialitzades i, -que per les característiques de l'entorn natural- no haurien requerit grans infraestructures per al desenvolupament de les activitats pròpies d'un port marítim i fluvial, en una bona part construïdes amb fusta o altres materials de difícil conservació per la seva precarietat. Doncs, n'hi hauria hagut prou en aixecar petites barreres o trenca aigües, l'existència de les quals es va comprovar durant les obres de dragatge del riu, a finals dels anys noranta.

-Un moll i magatzems en la zona de l'actual Mercat Central i el Mercat del Peix (Genera 2003, 169-182), fet que ens permet situar l'antic port, que perdura en època medieval fins als

iniciis de la r
Alfons XII es
estar relacio

-Diversos
manera de
l'existència d
amb el topò
d'una necrò
descobertes
plaça de l'Ol
com a pertan
de Remolins
de les que es
la seva const

D'aqueste
ciutat, en el
trobaria al n
temps dels ib
ens suggerei
Caesar Augu

Així, don
precisió sobr
documentad
a la mar amb
contribuï al g
que aportare

Bibliografia

- ABRIL, J.
ABRIL, J.
ALANYÀ,
ARBELOA
Nous Col·loqu
ARBELOA
Col·loquis, III,
BARNOL
TULIESA, AS.

iniciis de la moderna en el "recer del turó del Sitjar". En el decurs de les excavacions a la plaça Alfons XII es localitzaren les restes d'un possible paviment fet de palets de riu, que hi podrien estar relacionats.

-Diversos punts d'ancoratge, com tenim documentat en el cas de la Turtuixa medieval, a manera de ports auxiliars, i que *Idrissi* ja en dóna compte. D'època posterior tenim documentada l'existència de les drassanes, on avui hi ha el Parc de Teodor González, en el paratge conegut amb el topònim del Camp o Pla dels Titets, al peu del coll de Sant Joan, on es va excavar part d'una necròpolis i una àrea sacra cristiana, conjunt que presenta certes similituds amb les descobertes als voltants del port de Tarragona. Més al nord, als voltants de la catedral -a la plaça de l'Olivera-, a principis dels anys vuitanta vàrem localitzar vestigis que hem interpretat com a pertanyents a una estructura relacionada amb el port fluvial. Aigües amunt, vers el barri de Remolins, en un punt no massa allunyat, a l'època andalusina es trobaven unes drassanes, de les que es conserva una inscripció d'època d'Abderraman III, en el segle IX, on es commemora la seva construcció.

D'aquesta manera, podríem suposar l'existència d'un port de sortida al mar -al sud de la ciutat, en el paratge avui conegut com el Pla dels Titets-, mentre que un dels ports fluvials, es trobaria al nord del nucli urbà, als voltants de l'actual escorxador, probablement ja operatiu en temps dels ibers, i que en època romana ocuparia un espai molt pròxim a l'àrea foral. (Fig. 4) Això ens suggereix, que el de Tortosa, podria tenir algunes semblances amb el patró implementat a Caesar Augusta.

Així, doncs, malgrat no disposar encara de prou informació per a poder parlar amb precisió sobre el port de Dertosa, basant-nos en l'evidència arqueològica, les diferents fonts documentades, ens mostren que fou una ciutat de fisonomia molt diferent a la d'avui, oberta a la mar amb relacions comercials a llarga distància dins de les rutes transmediterrànies, que contribuï al gran dinamisme i prosperitat viscuts a l'antiguitat, a més de la riquesa multicultural que aportaren les relacions entre pobles diversos.

Bibliografia

- ABRIL, J. (1905): "Trovalla important", *La Veu de la comarca*, 28.
- ABRIL, J. (1909): "Plano de Tortosa", *Enciclopèdia Universal Espasa Calpe*, veu "Tortosa".
- ALANYÀ, J. *El Palau Episcopal de Tortosa i la Casa del Vicariat* (s. XIV-XX). (Inèdit).
- ARBELOA, JV. (1997): "Límits arqueològics a la configuració del delta de l'Ebre a l'antiguitat", *Nous Col·loquis*, I, Tortosa, 9-28.
- ARBELOA, JV.; MUÑOZ, JH. (1999): "Darreres aportacions a la inscripció de Luci Valeri", *Nous Col·loquis*, III, 37-40.
- BARNOLAS, A.; MAESTRO, A.; PERCUCHA, MA.; SOMOZA, I.; ANTON-LOPEZ, L.; ARASA TULIESA, AS.; MARTÍN-ALFAGEME, S. i SEVILLANO, A. (2004): "Avulsiones históricas en el delta

del Ebro", VI Congreso Geológico de España, Zaragoza.

BAYERRI, E. (1931-1956): *Historia de Tortosa y su comarca*, 8 vols. Tortosa (concretament Vol. IV, 1943, vol. V, 1948, i vol. VI, 1954).

BRAMON, D. (1977): "Identificación de algunos topónimos de la Diócesis de Tortosa citados por Al-Idrisi", *Anaquel de Estudios Árabes VIII*, 71-86.

CARRERAS CANDI, F. (1940): *La navegación en el Río Ebro. Notas históricas*. Barcelona.

CIL. (1994): *Corpus Inscriptionum Latinarum II. Inscriptiones Hispaniae Latinae*. 2ª Ed. Part XIV, fascículo I. Berlin-New York.

ESTEVE GÀLVEZ, F. (2003): *La Via Romana de Dertosa a Saguntum*, Castelló.

FAURA I SANS, M. (1923): "Servei del mapa geològic de Catalunya. Full núm. 43, Les goles de l'Ebre" *Junta de Ciències Naturals de Barcelona*.

GENERA I MONELLS, M. (1991): *L'Ebre final: del paleolític al món romà*, Centre d'Estudis Dertosencs, 37, Tortosa.

GENERA I MONELLS, M. (1993): "Intervencions a Dertosa (1982-1989)", *Anuari d'Intervencions Arqueològiques a Catalunya. Època romana. Antiguitat tardana. Campanyes 1982-1989*, Barcelona, 53-59.

GENERA I MONELLS, M. (1993): "El curso inferior del Ebro: vía de comunicación y contactos durante la romanización", *Actes del XXI Congreso Nacional de Arqueología (Teruel 1991)*, vol. I, Zaragoza, 143-154.

GENERA I MONELLS, M. (2003): "Dertosa: evolució d'una ciutat arran de l'Ebre", *Actes de las IV Jornadas de Arqueología Subacuática. Puertos fluviales antiguos: ciudad, desarrollo e infraestructuras*, València 2001, València, 169-182.

GENERA, M.; MAYER, M.; PONS, J.; PREVOSTI, M. (1991): "Un vestigi del món romà a la Ribera: l'estela de Vinebre", *Tribuna d'Arqueologia 1989-90*, Departament Cultura Generalitat, Barcelona, 135-145.

GENERA, M.; BESTRATEN, J. (1993): "Recuperació de làpides romanes, Tortosa", *Anuari d'Intervencions Arqueològiques a Catalunya. Època romana. Antiguitat tardana. Campanyes 1982-1989*, Barcelona, 61-62.

GENERA, M.; FABREGAT, E.; ARASA, A. (2008): "La navegació per l'Ebre: Dades històrico-arqueològiques". *Actes de las V Jornadas de Arqueología Subacuática* J. Pérez & G. Pascual, eds. (Gandia, 8 a 10 de novembre de 2006), València, 279-290.

Genera, M. & Jàrrega, R. (2009): *Aproximació a la Dertosa romana: Resultats de les investigacions arqueològiques al solar de la Costa dels Capellans*, núm. 5. Tortosa. Pragma edicions, Reus.

GENERA, M.; ALANYÀ, J. (2018): "Nuevos datos sobre Dertosa romana. Un documento inédito

del arquitecto Joan Abril i Guanyabens", *Anu Filol Antiq. Mediaevalia*, 8/2018, 372-390.

HÜBNER, E. (1869): *Corpus Inscriptionum Latinarum II. Inscriptiones Hispaniae*. Berlin, 535-538.

ICC, Institut Cartogràfic de Catalunya (1986): *Cartografia de Catalunya dels segles XVII i XVIII*. Barcelona.

IZQUIERDO, P. (1990): "Liaisons entre navigation maritime et fluviale en Tarraconaise. Les exemples de Les Sorres et Dertosa", *Le commerce maritime romain en Méditerranée Occidentale*, Barcelona, 1988, Louvain-la-Neuve, 189-199.

KAGAN, R. L. (1986): *Ciudades del Siglo de Oro. Las vistas españolas de Anton Van den Wyngaerde*, Madrid.

LLORENS, M.; AQUILUÉ, X. (2001): *Ilercavonia. Dertosa i les seves encunyacions monetàries*. Societat Catalana d'Estudis Numismàtics. I.E.C. Barcelona.

MALDONADO, A.; RIBA, O. (1973): "Les rapports sédimentaires du Néogène et du Quaternaire dans le plateau continental aux environs du Delta de l'Ebre". Intern. Symposium on Interrelationships of Estuarine and Continental Shelf Sedimentation. In: *Mem. Inst. Géol. Bassin Aquitaine*, 1974, 7, 321-329, Bordeaux

MAYER, M. (2014): "Peregre defunctus: Los cenotafios de Dertosa y su ager: un indicio para estudiar los desplazamientos de población en una ciudad portuaria". *Sylloge Epigraphica Barcinonensis*, XII, 155-170.

MAYER, M.; RODÀ, I. (1985): "Consideraciones sobre el conjunto epigráfico de Dertosa", XVII Congreso Nacional de Arqueología, Logroño, 1983, Zaragoza, 701-737.

MIRAVALL, R. (1986): *Necrópolis, sepultures, inhumacions a Tortosa*. Tortosa.

MIRAVALL, R. (1988): *Tortosa, any zero, Dertosa*. Tortosa.

MORERA I LLAURADÓ, E. (1919): "Província de Tarragona". Carreras Candi, F (dir.). *Geografia General de Catalunya*, 697.

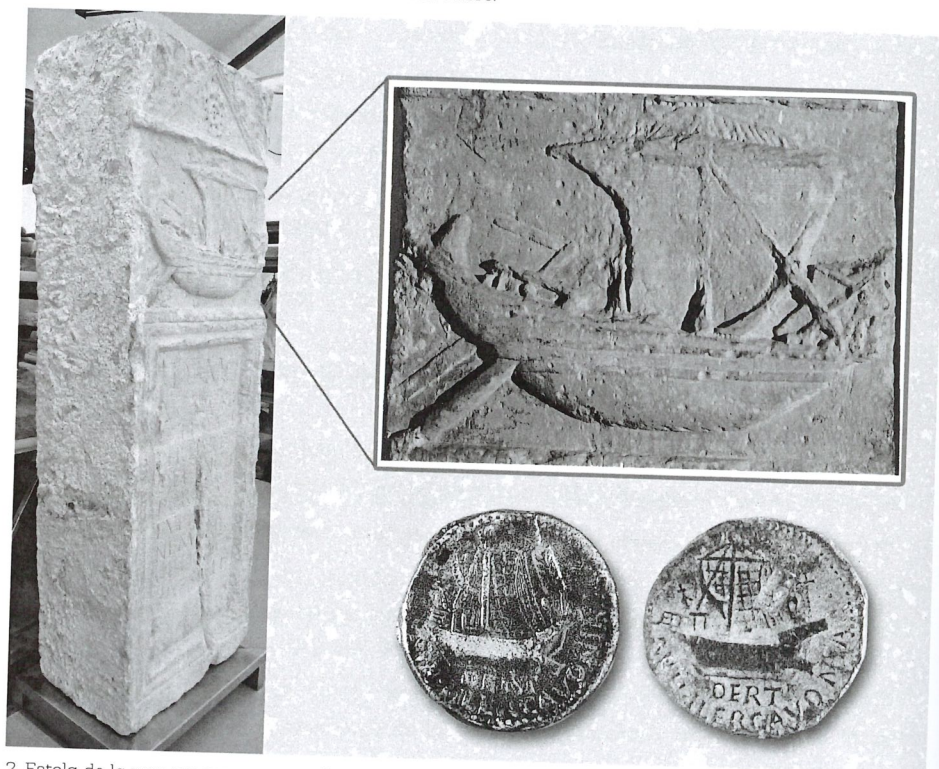
PONS, J. (1976): *Estudio de la estructura social de Dertosa y Aeso en el Alto Imperio a través de la epigrafía*. Tesis de llicenciatura. Universitat de Barcelona. [Inèdita]

VILELLA, F. (1995): "El movimiento comercial del puerto de Tortosa, según los libros de lleuda del s. XV", *Recerca*, 93, 73-88.

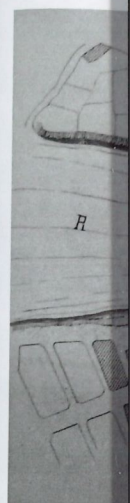
VILLARONGA, L. (1979): *Numismática antigua de Hispania*, Barcelona.

1. Situació de Dertosa dins de la xarxa fluvial de l'Ebre.

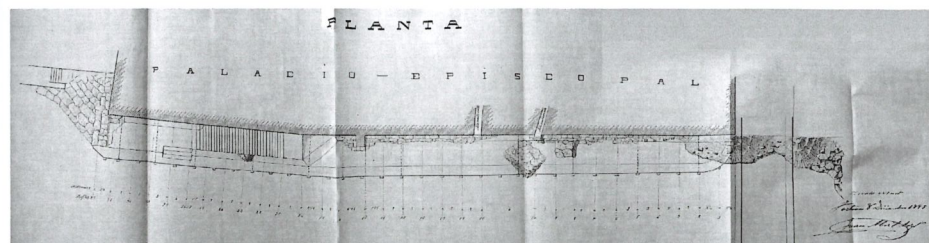
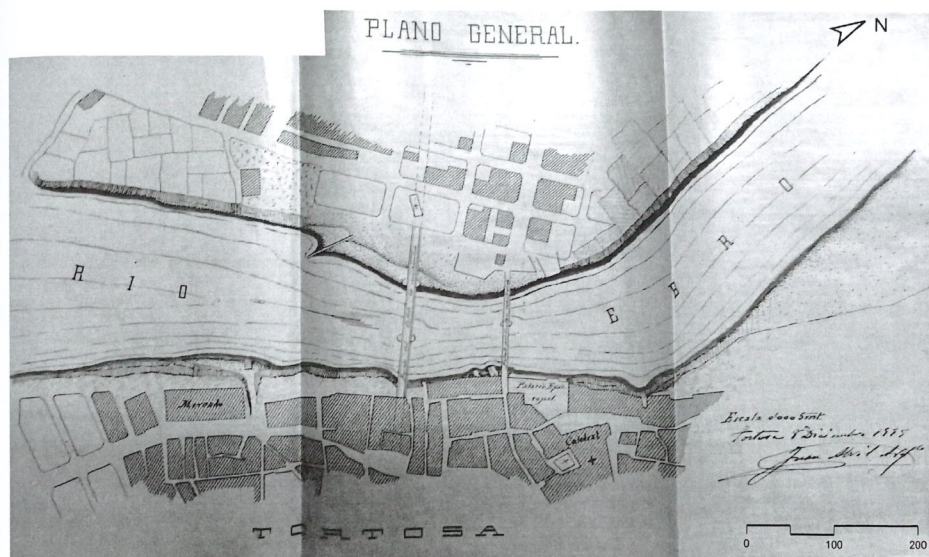
2. Estela de la nau, un cop recuperada, juntament amb altres símbols de la ciutat de Dertosa, que podem relacionar amb el nus de comunicacions marítima, fluvial i terrestres.

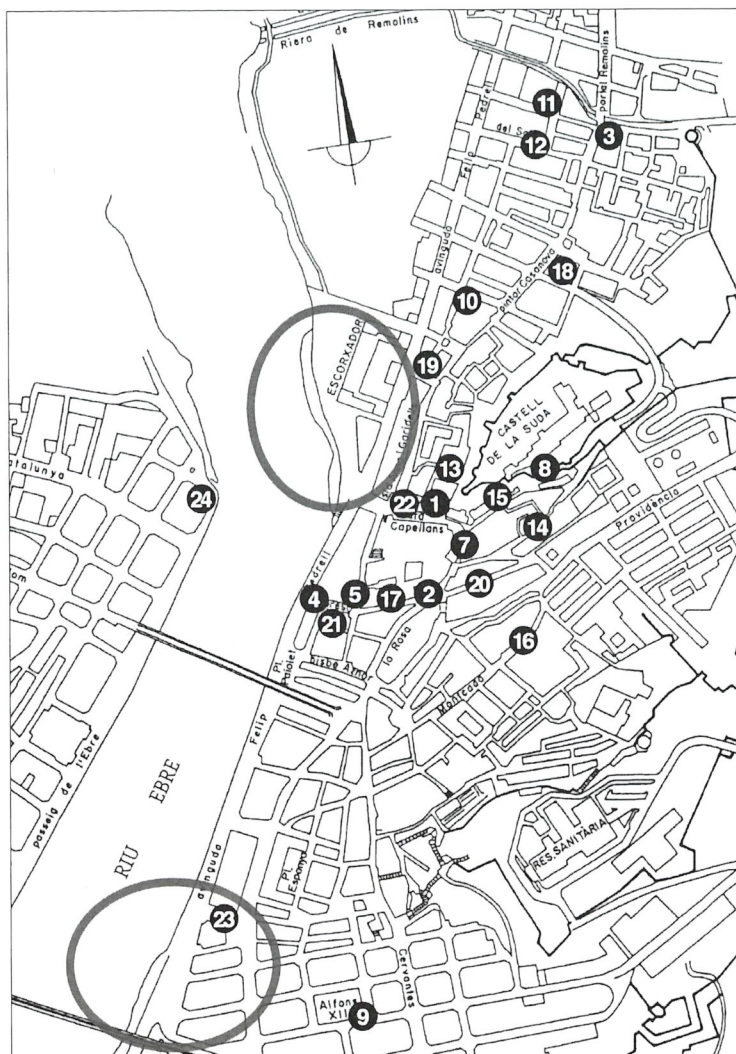
3. El port fluvial 1895.

Tortosa, que podem

3. El port fluvial de Tortosa, segons els dibuixos realitzats per l'arquitecte Joan Abril i Guanyabens, l'any 1895.

4. Plànol de l'actual ciutat de Tortosa amb indicació dels indrets on s'han localitzat vestigis arqueològics i els diferents espais portuaris.

El pu prim

Ana María Ma
Jefa de Divisió

Los inicios del

La Junta Es
conoció el Pue
de negocio de l
la provincia on
la zona de serv
búsqueda de m
convirtieron en
competencia h
en el mineral,
Industrial.

Pero si bien
la gestación d
se pueden con
puertos, tomar
Así, en los año
un lugar preer
estuvo en cont

El 31 de en
la Junta de C
aprobación de

El Puerto
provincia en l
podemos olvi
que la marca
de 1833, que l
1882, al Ayunt
la existencia d

La primer
Odiel para ob
al principio, e